

1925 чылдын
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 126
(18401)

2013 чылдын
ОКТАБРЬ 29,
вторник
Садар өртээ
хостуг

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

ЧАА КҮЧҮНҮ ДЭЭШТИИ-БИЛЕ АЖЫГЛААР

Хову-Аксы суурда чаа котельнаяны чаа езу-биле шынарлыг ажыглаарының эргежок чугулазын Тываның Баштыңы айыткан.

Чаа туттунган котельная Хову-Аксының чылыын берип эгелээн. Күчүзү 6,5 Гкал бирги теплуду октябрь 20-де ажылдап эгелээн. Оон улаштыр орну аңаа чоорту кожуп кииккен. Москвадан келген доор Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол ол объектини барып эгелээн. Ажылдап эгелээни баштайгы хонуктарындан деп ол чугула этти шынарлыг ажылдап эгелээр ужуруг экин эскерген. Аңаа харыыгалыг кижилерни тургузар улаш оларга ажылдаарында бүгү таарымчалыг байдарны тургузар херек дээр-айыткан.

Ажылды ынчаар тургузарын республиканың үлетпүр бол-энергетика сайыды Роман Кин-оолга дааскан, ол тудугу кылып эгелеп турда-туду шөлүңгө турган аныяк экистерни Чазак Дарга-танаштырган. Олар Россия-ның дээди өөредилге черлерин бо талазы-биле мергежилди-кан дээрзин сайыт дыңнаткан. Чаа объектиге кол кижилер болур.

Оран-саваның иштинде тургустунган механизмнер-биле Тыва-Баштыңы танышкан болгаш чамдык четпестер барын тодарат-оларны дарый чайладыры чугула, соок дүжер үе чоокшулаан-ин ол сагындырган.

Котельнаяның чылыг чедирлгезин Мир кудумчузунда турар төп чылыдылга пунктузунче (ТЧП) дамчыткан дээрзин регион-тукчузунга илеткээн. Чылыгны оон 22 чуртталга бажыңы, мак школа, уруглар сады, азырал чери, хоочуннар бажыңы аш өске-даа черлер ап эгелээр. Саяногорскиде «Гео-Энерго»-ның специалистери №1 ТЧП-нің микрорайонче чылыг бээ-е белеткелин дооскан. Чаа котельнаяның чогулмачыг ажыл-е турарына бригадир Алексей Сернов бүзүрелдиг: «ТЧП-же турарына дамчыдып эгелээн үезинде-ле саат чок ажылдай берген, температура 60-70 градус чедип турар, бажышкын база эки. Оон-ке чылыг дамчыдарына хөй үе негеттинмес». Ооң-биле чер-тир №2 ТЧП-де ажыл база чоруп турар, чоокку үеде чылыын-да бээр. Ооң соонда дериг-херекселдерин шенээн соонда-гы улаштыр чорудуп эгелээр.

Ийги котелду ажылдадырынга база белеткеп турар. Объекти-лгандыр шөлчүгешти тудуг техниказындан, материалдардан, үзүрүмден хостаан. Ажыл-херек ам-даа улуг, ынчалза-даа

ажылчыннарның болгаш инженерлерниң сагыш-сеткили сергек: эң нарын ажылдар күсөттинген. Ажыл үүрмек-даа болза, улуг кичээнгейни негээр дээрзин Шолбан Кара-оол сагындырган. «Кол сорулга — чаа котельнаядан чылыг алырынга суурну белеткээри. Кудумчуларда-даа, оран-сава иштинде-даа бүгү системаны септээр чугула. Кандыг-даа айтырыг тургустунуп келзе, дораан хемчег-ни алыр херек» — деп, ол чугаалаан.

Объектиде чоруп турар ажылды Тыва АССР-нің алдарлыг тудугузу, «Сибтехмонтаж» КМК-ның удуртукчузу, совет үеде Хову-Аксыга хөй-хөй объектилерни тудуп дооскан 80 харлыг Аркадий Прокопьевич Поручник хайгаарал келген. Котел чогулмачыг ажылдап турар деп, дуржулгалыг специалист үнелээн. Темпера-тура аажок дүрген бедип кээп турар. Ооң канчаар ажылдап тура-рын регион удуртукчузунга доктаамал илеткеп турарын Аркадий Поручник аазаан.

Ол үеде суурда социал объектилерни болгаш чуртталга бажыңна-рын курлавыр схеманын езугаар—«Теплотроновтуң» котелдарындан болгаш бойлер тургускан биче котельнаялардан чылыг-биле ханды-рып турар. «Теплотроновтан» чылыг хала чок чедип турар, биче ко-тельнаялардан чылыг ап турарларда четпес чүүлдер хөй. Ынчалза-даа үзүктелиштин болбайн турар дээрзин Чеди-Хөл кожунунуң чагыр-га даргазының оралакчызы Юрий Хурума дыңнаткан, ынчалза-даа температура 16-17 градустан бедивейн турар. Ылаңгыя «Солнышко» уруглар садын, дөрт каът бажыңнарны чогуур деңгелге чедир чылы-дып шыдавын турар. Ооң уламындан чамдык коттеджертерниң чылыын өжүрер ужурга таварышкан, элээн каш бажыңнар боттары котелдар-лыг, өскелери демир-суугу одал турар. Чылыг четпейн турар чуртта-чылар-биле чагырга ажылдакчылары ажылдап турар, чон бергелерни билип турар дээрзин дыңнаткан.

Уруглар эмнелгезиниң бичии уруглар эмчизи Сайха Данзурун соокка алыскаан аарыг уруглар демдеглеттинмейн турар дээрзин дыңнаткан, а эрткен чылдың бо үезинде ол көргүзүг хөй турган. Поликлиникаларда база аараан улустуң саны эвээш дээрзин эмчи Тайгана Ондар бадыткаан. Бир хүнде соокка алыскаан 3-4 хире кижии кээп турар.

Котельнаяның тудуу дооступ турар дээрзин суурнуң чону би-лир, чүгле бичии када манаары арткан. Сөөлгү хонуктарда ба-жыңнарның эжиктерин, соңгаларын, квартал иштиниң четкилерин чылыглар талазы-биле улуг ажылдар кылдыгандар дээрзин тус чер чагыргазы демдеглээн. Ол ажылга организацияларның ажылдак-чылары, тус черниң чурттакчылары идепкейлиг кижип турар.

Долаана САЛЧАК.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруктары.

Тываның Баштыңы-ның ажил-албаны

ДОЛУЗУ-БИЛЕ ШИҢГЭЭДИР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Мос-квадан эеп келген дораан Чазак кежигүннери-биле хурал эрттиргеш, феде-ралдыг акша-хөреңгини долузу-биле шиңгээди-алырын олардан негээн. Баштай Шолбан Кара-оол Москвага кылган ажылы-би-ле Чазак кежигүннерин та-ныштырган. Ол сургакчы-лаашкынның кол түңнели — ноябрь айда болур Россия Федерациязының Чазаның хуралына Тываның социал-экономиктиг байдалының болгаш регионнуң комплек-тиг хөгжүлдезиниң дугайын-да айтырыгны киригени.

— Эргижирээн айтырыглар-ны шиитпирлээриниң арга-лары тургустунуп келир, ону эң ажыктыг ажылгаары дээш бүгү күжүвүстү үндүрер ужу-руг бис — деп, ол чугаалаан.

Чөвүлел хуралга респу-бликаның яамаларының удуртук-чулары ажил-чорудулганың чугула угланышкыннарын, республика Баштыңының оон мурнунда берген даалгаларын канчаар күүседип турарын илеткээнер. Кол кичээнгей-ни Тываның болгаш Россия-ның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылы-га тураскааткан юбилейлиг байырлалдарны эрттиреринге белеткелдерге угланган.

Чамдык яамаларның та-лазында күүседикчи сагылга-чурумнуң чок болуп турарын айыткаш, Шолбан Кара-оол бо чылдың төнчүзүңгө чедир үениң эвээш артканын сагын-дырбышаан, баш удур бер-динген даалгаларны күүседи-ри дээш күженишкыннерни мөөңнээрин сайыттардан не-гээн.

Федералдыг бюджеттен тускайлаттынып турар акша-хөреңгини яамаларның бол-гаш ведомстволарның шиң-гээди ап турарына база доктааган. Улуг күженишкын-нер үндүрүп тургаш, камгалап каан акша-хөреңгини чамдык күүсекчилерниң маажым чо-руунуң уржуундан оожум болгаш чедир шиңгээди ал-дынмайн баар чоруктарны болдурбас херек деп, респу-блика Баштыңы айыткан. Ол шүгүмчүлел тудуг, өөредилге, орук-транспорт яамаларына хамаарышкан.

Амгы уеде дилээшк
ажылдарында 27 киж
санныг техника аймаа ха
туттунган, оларның иштинде
15 киж болгаш 7 техника
ОБЯ-дан барган.

Октябрь 30 — Россияга политиктиг репрессияларга когарааннарның сактыышкын хүнү

ЧЫРЫК АДЫН САКТЫП, ЧУЛА КЫПСЫП...

Октябрь 30 — Россияга политиктиг репрессияларга когарааннарның сактыышкын хүнү. Бо хүн Сталин үезинин террорунга, үндезин актыг черге репрессияларга таварышкан, эдип чазаар күш-күчкүл лагерлеринче, шөлүл-күчкүл чоруткан, амы-тынындан чарылган миллион-миллион кижилерни сактып, кажыдал ак-кыяларын, митингилерни оларга таскааткан хемчеглерни эрттир-тир турар. Өөредилге черлеринге хай-халаптыг болушкуннарның ерчилери — репрессияга таварышкан хоочуннар база оларның бүлелеринин кижигүннери, амы-төлү-биле ужуражылгалар эрттери чаңчыл апарган.

1974 чылдың октябрь 30-де бордовияда болгаш Пермьде лагерьлерин хоругдаттырганнар — диссидент Кронид Любарский — болгаш өскелерин-даа эгез-экини-биле аш чарлап, бир-ле пар кем-буруу чок черге амы-тындан чарылган кижилерин чык адын сактып, чула кыпсып, политиктиг хоругдаттырганнарның «дедгел» деп. Ол-ла хүн эгей Ковалев Москвада А. Д. Каровтун квартиразына пар-ла конференциязын эрттир-тир, аа бо чугула акцияның дуга-нда чугаалап, лагерлерден теген документилен көргүзүп, амы болушкуннарның медээ-зи деп 1968-1983 чылдарда кыт үнүп турган эрге-хоойлу плетенин таныштырган. Бо ияның соонда чылдың-на ок-тябрь 30-де политиктиг хоругдат-тыганның аш чарлаашкыны, 1987 чылдан бээр Москвага, Ленинградка, Львовка, Тбилисиге таш өске-даа хоорайларга хөй илерин чыскаалдары бооп-ган. 1989 чылдың октябрь-де үш муң хире кижиге холда-га кыпсып каан чула туткаш, Москвада СССР-ниң күрүнениң чыл чок чорук комитетинин б) бажынын долгандыр «ди-милчирбе» кылдыр турганының да Пушкин шөлүнге митинг-тирери-биле бар чыдырда он оларны тарады сывыр-...

Россияга политиктиг ре-прессияларга когарааннарның сактыышкын хүнүн бир-ле ду-га 1991 чылда дедгелдэн. Бо үлүс албан-езузу-биле 1991 чыл-дың октябрь 18-те РСФСР-нин ди Советинин «Политиктиг ре-прессияларга когарааннарның сактыышкын хүнүн тургузары-га дугайында» доктаалы-биле уткан.

СССР-ниң девискээринге бо-

луп турган «чоннуң дайзынна-рын», «контрларны», «саттынык-чыларны», «өскерликчилерни», «ырбакчыларны», «даштыкы агентилерни», «швишкунилерни», «хоралакчыларны» илередир хай-халаптыг, ханныг репрессия-лар каржы-дерзини, күчүлели, дорамчылаашкыны, өлүрүкчү чоруу-биле миллион-миллион кижилерни ыы-сыга, ажыг-шүжүгге таварыштырганын-дан чурттуң төөгүзүндө балалбас кара арыннар бооп кезээ мөңгөде арткан.

Төөгүдөн алгаш көөрге, Совет Россияга политиктиг репрессия-лар 1917 чылда Октябрь револю-циязының соонда дораан эгелдэн. Ынчан кызыл террор үезин-де репрессияга большевиктерниң политиктиг удурланкычыларын-дан аңгыда, оларның политика-зы-биле чөлшээрешпейн турар бөдүүн кижилер, оң мурнунда-гы полицейжилер, жандармнар, хаанныг казактың дүжүметтери, хүрээ-хиит ажылдакчылары, по-мещиктер база сайгарлыкчылар таваржып турган. Хамааты дайы-нын үезинде бооп турган кызыл террорун соонда Совет Россияга политиктиг репрессиялар уламчы-лаан. 1920 чылдарның төңчүзү — 1930 чылдарның эгезинде оң угланыышкыны — көдээ ажыл-агыйны күш-биле коллективчидип, индустриализацияны дүргедип турар үеде тараачыннарның совет тургузугга, колхозтажыышкынга удурланкы чоруун базары турган. Ол чылдарда амыдырал байдалы эки, бай-шыырак тараачыннарны кулактар деп санап, оларны үш бөлүккө чарып, өңчү-хөргөзгизин хавырып, чурттуң ыраккы рай-оннары — Сибирьге, Уралче, Соңгу чүк девискээринче, Казах-станче көжүрүп, шөлүп турган. Оон аңгыда казактарның эрге-байдалын дүжүрүп, хартаачыла-рын шиидип, кара-бажыңнарга олуртур ажылдар чоруп турган.

Сталинниң эрге-чагыргазының үезинде репрессиялар калбарып, 1937-1938 чылдарда эң бедик чадазынга четкен. Ону улуг тер-рор деп адал турар. Ынчан ийи чыл иштинде 58-ки статья-биле («контрреволюстуг кем-херек үүлгедиглери») 1,3 миллион кижиге шийиттирген, оларның чартыын-дан хөй кезин бооп өлүрген. Ол чылдарда Кызыл Армияның дээди командьылының офицер-лери, күрүнениң айыыл чок чорук органнының ажылдакчылары, эртемденнер, инженерлер дээш, өске-даа мергезилдин кижилери, партияның «иштики дайзыннар» муң-муңу-биле репрессияга тава-рышкан.

Сталинниң улуг террор чыл-дарында национал байдалы-биле 3,5 миллион кижиге репрессияга таварышкан, бүдүн-бүдүн чон-нарны, оң иштинде көрейлерни, немецтерни, финнерни, румын-нарны, калмыктарны, чеченнерни, ингуштарны, Крым татарларын болгаш оон-даа өскелерни чурт-тап турган черлеринден күш-биле

өске девискээрлерге көжүрген, Кызыл Армияның одуруундан ко-мандылап составының 45 хуузу «арыглаткан», Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында бүззэ-лелден үнген, туттурган, күш-биле Германияга ажылдаар кылдыр сүрдүрген совет хамаатылар дай-ын соонда кам-хайыра, кээргел чок репрессияларга таварышкан.

1953 чылдың мартка чедир Сталинниң эрге-чагыргазының үезинде бооп турган политиктиг репрессияларга когараан кижилерниң тодаргай санын айтыры берге, харын-даа болдунмас. Эрге-хоойлу органны, проку-ратура, төөгүчүлөр, «Мемори-ал» организациязы аңгы-аңгы сан-чурагайларны адап, бижип турар. 1954 чылдың февральда Н. С. Хрущевтун адынга кириген СССР-ниң Чингине прокурату-ра Н. Руденконун, СССР-ниң иштиги херектер сайыды С. Кругловтун база СССР-ниң юстиция сайыды К. Горшениниң ат салганы доку-ментиде мындыг сан-чурагайлар бар: 1921 чылдан 1954 чылдың февраль 1-ге чедир репрессияга таварышканнарның саны — 3 млн. 777 муң 380 кижиге, оң иштинде 642 муң 980 — кижиге дээди хем-четге, 2 млн. 369 муң 220 — кижиге хөй чылдарга (25 чылга чедир) лагерлерге, кара-бажыңнарга олурар кылдыр шийиттирген, 765 муң 180 кижиге шөлзөн, чурттан үндүрген.

Тываны база репрессияның кара чылдары оюп эртпээнин эки билер бис. Ол дугайында республика солуннарынга тодар-гайы-биле чылдан чылче чыры-дып келген болгаш республикада репрессияга таварышканнарның чырык адын мөңгөжидер талазы-биле ажылдар чоруп турар. Олар-га тураскаалды тургузуп, музейни айткан.

Амгы үеде Россияда политик-тиг репрессияга когарааннарны агартып, оларның ажы-төлүнге деткимче көргүзеринин талазы-биле ажылдар чоруп турар. 1991 чылдың октябрь 18-те РСФСР-ниң Дээди Совети «Политиктиг репрессияларга когарааннарны агартырының дугайында» хоой-луну хүлээп алган. Бо хоойлу-нун кол сорулгасы 1917 чылдың ноябрь 7-ден бээр Россияның девискээринге политиктиг ре-прессияларга таварышкан бүгү кижилерни агартыры, оларның хамааты эргелерин катал тургу-зары, материалдыг болгаш мо-ральдыг когаралын эгидери бооп турар. Россияның Чингине про-куратуразының берип турар ме-дээлерин езугаар алырга, 636 302 кеземче херектерин 901 127 кижиге хамаарыштыр эде көргөш, олардан 637 614 кижиге агарткан бооп турар.

Политиктиг репрессияларга когараан бүгү кижилерни сак-тып, оларның чырык адынга мөгейилинер. Мындыг коргун-чуг, хай-халаптыг болушкуннар кажан-даа катаптап болзун.

Адыгы СААЯ

АЛЕКСЕЙ ООРЖАКОВИЧ ОЧУР-ООЛ

Мөңгүн-Тайга кожуунунун чагы-рыкчызы Алексей Ооржакович Очур-оол 2013 чылдың октябрь 26-да 55 харлыында чырык өртемчей-ден хенертен чарлып чоруткан.

Ол 1959 чылдың октябрь 1-де Тыва АССР-ниң Мөңгүн-Тайга кожуунунун Мугур-Аксы суурга төрүттүнген. 1982 чылда Крас-ноярскиниң күрүнениң педагоги-ка институтун, 1996 чылда Россия Федерациязының Президентизинин чанында Россияның күрүне албаны-ның академиязын «күрүне болгаш муниципалдыг эргелеп-башкарылга» эртемниг дооскан.

Алексей Ооржакович 1982 чылдың августа Хову-Аксы ортумак школазынга география башкылап, бодунун күш-ажылчы намда-рын эгелдэн. 1984 чылда — өөредилге эргелекчилеринге, оң соон-да бо школының директорунга томуйлаткан. 1993 чылда Чеди-Хөл кожуунунун администрациязынче бойдус камгалагының кол күрүне инспектору албан-дужаалче ону шилчиткен, 2001 чылда кожуун ад-министрациязының баштыгының бирги оралакчызы апарган. 2008 чылдан «Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга район» муниципалдыг районунун администрациязының даргазы.

Республиканың хөй-ниити болгаш политиктиг амыдыралы-ның идепкейлиг киржикчизи Алексей Ооржакович 2000 чылдың апрельде Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийиги чыгыжының кежигүнүнге соңгуткан.

Хөй чылдар дургузунда хажык чок болгаш чедишкенин ажил-чорудулгазы дээш Алексей Ооржаковиче «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» атты 2013 чылдың апрельде тывыскан.

Ажылдап чорааны шупту албан-дужаалдарга Алексей Ооржа-кович бедик мергезилдин, даанган ажылы дээш харысалгалыын, ажылынга хандыкшылдыын болгаш ак сеткилдин, ажылче кижилерни эвилелдеп билирин болгаш оларга сагыш човангырын көргүскен. Төптен ырак болгаш агаар-бойдузу кадыг-берге кожууну баштай бергеш, Тываның тус чер бот-башкарылга органнының эң дээр удуртукчуларының бирээзи бооп шылгараан. 2012 чылдың социал-экономикадыг көргүзүлгелеринин түңнели-биле Мөңгүн-Тайга кожуун республиканың муниципалдыг тургузулгаларының аразында ийиги черни ээлдэн. Алексей Ооржаковичинин кончуг харысал-галыының херечизи — кожуунун малчыннарының келир кышка белеткелин хынап, малчын аалдарны кезип чорааш, аарыгның хе-нертен келдизинин түңнелинде амы-тынындан чарылганы. Топтук болгаш ажыл-ишчи аажы-чаңыг кижиге бодунга болгаш өскелерге-даа негелделиг, кады ажылдааны шупту кижилерге хүндүткелдиг чораан.

Ийи уруун кижизидип өстүрген ада, уругларының ажы-төлүнүн ынак кырган-ачазы, өг-бүлениң төлөптиг баштыгы бодунун чаңгыс чер-чурттугаларына үлегер турган.

Ооң-биле кады ажылдап, чурттап, ону эки билер кижилерге Алексей Ооржакович Очур-оолдун чуртталгадан чарлып чорутканы оларның чүректеринге аарышкылыг болган. Ооң чырык оуру-хевир бистиң сагыш-сеткиливиске кажан кезээде артып каар.

Алексей Ооржакович өг-бүлениң, шупту төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды Тыва Республиканың Башты-гы болгаш Чазаа илгерилеп, эгиттинмес чидиринин ажыг-шүжүүн үлежип тур.

Ш.В.Кара-оол, М.С.Козлов, Ш.С.Иргит, В.М.Бартына-Сады, А.П.Дамба-Хуурак, А.М.Монгал, А.А.Шойгу, О.С.Достай, Е.В.Каратаева, О.Н.Косоротов, Ш.Ч.Монгуш, С.Т.Кызыл-оол, В.В.Сат, В.О.Донгак, Р.В.Кажин-оол, С.Х.Монгуш, О.Э.Ондар, М.Д.Ооржак, К.А.Бичелдей, О.Д.Натсак, А.Т.Бараан, У.С.Ондар, Ю.О.Ооржак, А.Ф.Лобанов.

Мөңгүн-Тайга кожуунунун чагырга даргазы Алексей Ооржакович Очур-оолдун хенертен аарааш мөчээни-биле кожуунун Төлээлекчилер хуралы-ның депутаттары, кожуун чагыргазының ажылдакчылары оң өг-бүлениң, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илгерилеп тур.

Алексей Очур-оол 1959 чылдың октябрь 1-де Мугур-Аксы суурга хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнген. 1976 чылда Мугур-Аксы ортумак шко-лазын дооскан. 1981 чылда Красноярскиниң күрүнениң башкы институтун дооскаш, Таңды кожуунун Хову-Аксы № 2 школага география башкылап күш-ажылчы базымнарын эгелдэн. 1996 чылда ол Россияның Президенти-зинин чанында күрүне албанының академиязын кызыл диплом-биле доос-кан.

Алексей Ооржакович 2001 чылдан эгелеп төрзөн суурунга кээп, ко-жуун чагыргазына баштай дарганың амыдырал хандырылга болгаш со-циал айтырылгалар талазы-биле оралакчызынга, 2008 чылдан бо хүннерге чедир кожуун чагыргазының даргазынга ажылдап келген. Ажылдап чораан үезинде бот-харысалгалыг болгаш негелделиг, күрүне албанының ажыл-херзэн күүсөдиринге эртем-билини четчир болгаш удуртуп-баштаар ажылга мергезжэн удуртукчу чораан.

Мөңгүн-Тайга кожуунунун баштыгы — кожуунун Төлээлекчилер хуралының даргазы А.К.ДОНГАК.

Мөңгүн-Тайга кожуунунун чагырга даргазының 1-ги оралакчызы А.Н.ДОНГАК.

95
1918 - 2013

БАЙЫРЛАЛЫҢ- БИЛЕ, АЛДАР- АТТЫҢ КОМСОМОЛ!

Бөгүн бүгү чуртка база бистиң республикага комсомолдун 95 харлаан юбилейинге тураскааткан байырлыг хемчеглер болуп эртер. Комсомолдун төөгүзү онзагай, ооң херечилери — чуртка боттандырып турган комсомолчу улуг ажил-херектерниң киржикчилери, дүүнүгү комсомолчулар, бөгүн күш-ажылдың хоочуннарыдыр.

Комсомолдун төөгүзүнүн арыннарын ажар болзувусса, үелерниң болгаш салгалдарның катаптаттынмас сырый харылзаазын эскерер бис.

Комсомолчу салгалдар... Оларның дугайында хөй ырыларны, шүлүктөрнү, романнарны бижээн, киноларны тырттырган. Оларның иштинде «Комсомолдан чарылбас мен, кезээ мөңгөде

тарның туризм бюрозу, студент тудуг отрядтары, кадрлар курлавырын белеткеп келген комсомол школалары, комсомолчу аныяктар бригадалары, «мергежилиннн тергинни» конкурстар, концерттиг агитбригадалар, суб-ботниктер, воскресниктер дээш, өске-даа бүгү чуртка билдингир хемчеглер-дир. Аныяктарның болгаш элээдилерниң кижизидилгезинге улуг салдарлыг бооп турган бо-ла ажилдар уттундурбас бооп арткан.

Тываның комсомолчу аныяктары база Бүгү-эвилел, республика уjur-дузалыг улуг ажил-херектерден чыда калбаан. Республикага тудуг-суурну сайзырадырынга, ылаңгыя Бүгү-эвилелдин комсомолчу шалыпчы тудуглары турган «Тыва дагдүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарының, чаа Шагаан-Арыг хоорайның тудугларынга, Таң-

Эрткен XX чүс чылда аныяктар ортузунга улуг ажилды чорудуп, тодаргай ажил-херектерни амыдыралга боттандырып келген комсомолдун байлак арга-дуржулгазын, ажыктыг, эки талаларын бөгүнгү аныяктар организациялары — Тываның Аныяктар эвилели, «Салгал», «Аныяк гвардия» дээш, өскелер-даа ажыглаары чугула.

аныяк боор мен», «Комсомолчулар эки турачылар», «Кайы хире аныяк турдувус, бодувуска кайы хире бүзүрүп турдувус», «Кол чүүл — чүрек кырывазы», «Чуртталга, сеңээ ынак-дыр мен» деп ырлар сөстөрүн сактып кээривиске, комсомолчу ажил-херектер карактарга чуруттунуп кээр.

Комсомолчу салгалдар... оларның бирээзинге революция, хамааты дайыны, баштайгы беш чылдар, ийигизинге Ада-чурттуң Улуг дайыны, үшкүзүнге дайын соонда катап тургузуушкун-биле холбашкан маадырлыг күш-ажыл хамааржыр. Дараазында салгал кур черлерни аңдарып, Тюменинң нефть шыгжамырын ажыдып, Байкал-Амур демир-орун кылып, Магнитканы, Турксибти тудуп, Сибирге улуг дээрн электростанциялар тургузуу, эртем-техниканың депшилгезин, космостуң бедиктерин чаалап ап турганы чүгле комсомолдун эвес, чурттуң төөгүзүнге балалбас арыннар бооп кезээ мөңгөде артар. Бо бүгү ажил-херектерни ол үениң комсомолчу аныяктарының энергиязы, карак кызыл ажылының ачызында көрүп көрбээн кыска хуусааларда боттандырганын онзалап демдеглээр чугула.

Комсомол дээрне-ле элээдилерниң шериг-спортчу оюну «Зарница», бичии оолдарның хоккейге «Алдын шайба», мячылыг хоккейге «Аргыглыг мяч», бут бөмбүүнге «Хөм мяч» маргылдаалары, «Спутник» аныяк-

дының, Бии-Хемниң, Каа-Хемниң болгаш өске-даа кожууннарның куруккан черлерин шигээдип алырынга, көдээ ажил-агыйны сайзырадырынга оларның кириген үлүү улуг. Аныяктар комсомолчу путевкалар-биле мал ажылынче хөйү-биле үнүп турганындан республикага ол чылдарда мал бажы оранчок өскенинден күрүнге хөй сүттү, эътти, дүктү дужаап турган. Черле ниитизи-биле комсомолчу аныяктарның киришпээн ажылы чок дизе, хөөредиг чок.

Эрткен XX чүс чылда аныяктар ортузунга улуг ажилды чорудуп, тодаргай ажил-херектерни амыдыралга боттандырып келген комсомолдун байлак арга-дуржулгазын, ажыктыг, эки талаларын бөгүнгү аныяктар организациялары — Тываның Аныяктар эвилели, «Салгал», «Аныяк гвардия» дээш, өскелер-даа ажыглаары чугула.

Комсомолдун 95 чыл оюн демдегледип тура, комсомолчу чораан муң-муң кижилер чаагай күзелдерлиг аныяк чылдарын сактып, оолдар, уругларны чүгле каттыштырып турган эвес, төрөөн чуртунга бердинген, патриотчу чорукка кижизидип, күш-ажылга, спортка, культура, уран чүүлге хандыкшыдып, амыдыралдың ак оруунче кириген эң-не билдингир, ат-сураглыг турган аныяктар организациязының дугайында чүгле эки, чылыг-чымчак сөстөрнү бо хүн-нерде чугаалап турар.

Адыгжы СААЯ.

САЛГАЛДАРНЫ ДАДЫКТЫРЫП КИЖИЗИТКЕН...

Бөгүн октябрь 29-та ат-алдарлыг Ленинчи комсомол 95 харлаан юбилейин демдеглээр. Комсомол мээң күш-ажылчы намдарымда чугула черни ээлеп, салым-чолумга улуг уjur-дузалыг болганы-биле комсомолга аныяктар-биле ажилдап чораан чылдарым черле уттундурбас.

1968 чылда Бурятия-ның көдээ ажил-агый институтун дооскаш, Мөңгүн-Тайга кожуунуң «Малчын» колхозунга кол зоотехниктеп, тус черниң кадыг-ширин агаа-

ажыл-агыйжы, культура-массалыг, спортчу болгаш профилактик аңгы-аңгы хемчеглерни эрттиреринге киржип турганым угаан-бодалымда балалбас кылдыр арткан.

тин көдээ ажил-агыйның ба-ТР-ниң алдарлыг ажилдакчы хөй орден, медальдарның, ша-нал-макталдарның эдилекчиз «Мөген-Бүрен» күрүнениң ун-тарлыг бөдүрүлгениң директо-Өшкү-Саар Аракчааевна Оо-жакка, Мөңгүн-Тайга кожуун хөй-ниитичи, идепкейжи хоочу-нарының бирээзи, кожуун хоочуннар чөвүлелиниң дарга-Татьяна Иргитовна Демчик

1974 чыл. Мөңгүн-Тайга кожуундан Тываның комсомол конференциязының делегаттары. Мурнуку одуругда солгай таладан: комсомол райкомунуң бирги секретары Кержек-оол Салгал, кожуунуң хереглекчилер ниитилелиниң ажилдакчызы Мая Ламажык, күрүне банкызының ажилдакчызы Анай-Хаак Давын-оол; ийиги одуругда: «Малчын» совхозтуң мурнакчы малчыны Федор Донгак, комсомол райкомунуң ийиги секретары Кара-кыс Чүлдүм, библиотекарь Александр Салгал, Мугур-Аксының тудуг-септелге участогунуң начальниги Кара-оол Донгак; үшкү одуругда: Мөңгүн-Тайга райкуускомунуң даргазының оралакчызы Владимир Сүге-Маадыр, «Малчын» совхозтуң комсомол комитетиниң секретары, амгы үеде «Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору Өшкү-Саар Ооржак база Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Дамдын Тейнин.

рынга таарышкан кара баштыг, калбак кудуруктуг тыва хойларны өстүрүп көвүдөдир соорулгалыг ажилдап турдум. 1968 чылда Мөңгүн-Тайганы катап аңгы кожуун кылдыр тургускан соонда ийи чыл болганда, 1970 чылдың сентябрьда мени партия райкомунче келдирткен. СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары Шагдыр-оол Ондар-ның кабинетинче корга-корга кирип келдим.

— Комсомол райкомунуң ийиги секретарынга ажилдаар болган-дыр силер — деп дарга мээң-биле чугааны доозуп ора санал кирирге, баштай чөпшээрешпейн, «Малчын» колхозтуң мурнундан эртем-билиг чедип алган кижин мен, өрелиг артар эвес мен деп удурланып-даа турдум. Шагдыр-оол Норбу-Самбуевич мээң тайылбырымны хүлээп албайн, коммунист кижин удурланырга болур бе, аныяктарны баштаар, мурнуку одуруга чоруур уjurлуг силер дээрне, чөпшээрешкен мен.

Комсомол райкомунга аныяктар-биле ажилдап турган чылдарым чоокта чаа болган ыш-каш сагындырар-дыр. Аныяктар ортузунга ниитилел-политиктиг,

Бирги секретарь Владимир Сүге-Маадыр-биле комсомол эге организацияларының секретарыларынга шимченгир, ажилгыр, эрес-кашпагай аныяктарны шилээш, ажилдадып турдувус. Идепкейжи оолдар, кыстар-биле ажилдаарга чиик, ажил-херек бүдүнгүр, чорук чогуңгур боор чораан. Ол чылдарда «Малчын» совхозка Өшкү-Саар Аракчаа-евна Ооржак, «Мөген-Бүрен» совхозка Иван Михайлович Көже, кожуунуң хереглекчилер ниитилелинге Мая Донгаковна Ламажык, почтага Татьяна Иргитовна Демчик комсомол секретарылары бооп эки ажилдап турдулар. Ооң соонда олар хөй-ниитичи, идепкейжи чоруун салбайн, тус-тус партия эге организацияларының секретарыларынга хөй чылдарда үре-түнелдиг ажилдааннар.

Ол үеде ажилдап чораан комсомол секретарылары бо хүннерде чонунга хүндүт-келдиг хоочуннар апарган-даа болза, Тываның болгаш төрөөн кожуунуң хөгжүлдези дээш ам-даа кызымак ажилдап чорлар. Олардан аныякыста айтанып алгаш кады алдар кезип ажилдап чораан эжим — РФ

чоргаарланып, оларның ажил амыдыралын үлегер-чижек кылдыр амгы аныяктарга чугаала чор мен.

Бистиң үевиште кожууну аныяктары «Аныяктар — мал ажылынче» деп кыйгыны адаар биле мал ажылынче хөйү-биле үнүп турду. Комсомол райком оларны деткип, коданнарның удаа-дараа үнүүшкүннерин калып, шеф дузазын, сакманчылар чорударын организаастап, амыдырал байдалын, негелде-херек-лелдерин билип ап, тургускан айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле хемчеглерни ажил келген. Ол чылдарда «Малчын» «Мөген-Бүрен» совхозтары чүгле комсомолчу аныяктарны безин 5 хойжу бригадалары эрес-шудургу ажилдап, кожуун иштинге, республикага бедик күш-ажылчы көргүзүлгелерни чедип ап турганындан кожуун мал бажы кончуг өскөн, көдээ ажил-агый улуг сайзыралды алган. Мал ажылынга ажилдап турган 30 харга чедир аныяктар бүгү малчыннарның 54 хуун чедип турганын ам-даа эки сактыр-дыр мен. Мал ажылында ада-өгбелерин салгап кызымак ажилдааш, шылгарап турган

малчыннарга Александр Савицкий, Зоя Комбуй-оолов-Савицкая, Каң-оол Сааяевич, Саар Михайловна Борар-Мочак-оол Донгакович, Сеңмитовна Биче-оолдар, Иргитович, Өшкү-Доржуевна Конгаржаптар, Ширинен дээш, өске-аразындан сөөлүндө барып, ордон-хавыялыг аныктары үнүлзэн, а Хүлер-оол (Мөген-Бүрөн) совхоз), Тейнин («Малчын» совхоз) Дээди Советиниң тургандыгын соңгудуп турдулар. анык эң ыраккы, Алтай, кызыгаарында-даа болза, агай бойдус чурумалдыг Тайга кожууннуң анык чыннары Москвага Кремль-Съездилер Ордузунга хурал-күрүнениң удуртукчулары, ураглыг депутаттар-биле денге сессияларга кирип, алдап, улуг чуртук ССРЭ-ажыл-амыдыралы-биле хол-ан чугула айтырыгларны тирлежип, күрүне ажил-ээнге кирип турганынга анык комсомол ажилдакчы-ы, аныктар чоргаарланыр турдус. Амгы үеде оларның төлү база-ла малчыннап, ажилының мурнакчылары чоруур-сеткилимден турдур мен.

Комсомол райкому аныктар-ны баштап алгаш, Өвүр, Тайга кожууннарже оюн-ерттиг үнүшкүннерни кы-спортчу ужуражылгаларны амал чорудуп, удур-дедир алып турганывыс солун. секретарывыс Владимир Сүге-Маадыр удур-ажылдарга салым-чаян-уран талантылыг, спортчу, болгаш бодунуң үлегерин түзүп, аныктарның езулуг-ычы турду. 1970 чылда биликаның уран чүүл көрүл-ге мөңгүн-тайгажыларның черни алганынга Владимир Савицкийниң кириген үлүү болганын демдеглээн.

истиң үениң аныктары тыр-тудунгуру-биле эрес-тура-соруктуг, шыдамык, элерге торулбас, кончук кейжи, мөзү-бүдүштүг, элээчел, биче сеткилдиг, чурумнуг, эртем-билигге луг, сүлдө-сүзүү, хей-аьды турган. Дөртөн ажыг ар бурунгаар «Малчын» атуң комсомол комитеди-секретарына (аныктар-ынга спорт, күш-культура-ын база катый харыылап) ажилдап турган Калдар-Донгакович Чындын-оол-ун идепкейжи чоруу-биле-Аксы суурнуң амгы үеде-нунуң эге таваан салып,-нну долгандыр херимнеп турганын маңаа чижек-ир кирип болур. Калдар-онгакович комсомол ажи-н күш-ажылчы намдарын-ш, бодунуң мөзү-бүдүштүү,

тура-соруктуу-биле депшип, хөй чылдарда партия, совет органа-рынга үре-түнелдиг ажилдаш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Каш чылдар эрткенде, 1980 чылдарда бо стадион республи-када эң эки, үлегерлиг диртип, ат-сураа Тывага диңмилеп турду. Аңаа чайгы үеде аныктар орай кеззеге дээр хол бөмбүү, бас-кетбол, футбол ойнаар, кыжын хоккейлээр, конькилээр (футбол шөлүңгө дошту доңуруп турган), дош кырынга футболдаар турган. Ол ышкаш кара адар тир, анык-тарның танчы шөлү доктаамал ажилдап турган. Бо стадионда «Найыралдың начыны» аттыг шаңнал дээш тыва хүрешке тыва, моол мөгелерниң киржилгези-биле улуг маргылдаа доктаамал эртип турар.

Бистер, комсомол райкому-нуң ажилдакчылары, амыдырал-дың кадык омур-хевирин суртаал-дап, аныктарны күш-культура болгаш спортче хаара тудуп, оон массалыг чоруун чедип алырынче улуг кичээнгейни салып турдус. Ынчангаш комсомол райкомунуң кубогу дээш хол бөмбүүңге, баскетболга, мячылыг хоккейге, футболга, чиик атлетикага мар-гылдаалар база Аныктар хүнүн таварыштыр спартакиадалар, турисчи слеттар доктаамал эртип келген. Кож-хелбээ Моол Арат Республиканың Убса-Нур, Баян-Өлгий аймактарының аныктар, пионер организациялары-биле арга-дуржулга солчулгазын, кады ажилдажылганы чорудуп, ийи чурттуң пионерлериниң найырал слеттарын эрттирери чаңыл апарган турду. Бо бүгү хемчеглерге кожууннуң аныкта-ры, школачылар күзелдиң-биле эң идепкейлиг кирип турганын дүүнүг хүн дег чылы-биле сак-тып чоруур-дур мен.

Ол чылдарда комсомол рай-кому корум-чурум айтырыгла-рынче улуг кичээнгейни салып, бо талазы-биле шыңгыы негел-делиг турганындан комсомол эге организацияларының оператив-тиг отрядтары график езугаар милиция ажилдакчылары-биле доктаамал дружинниктеп турган. Ынчангаш кожууннуң аныктары-ның ортузунга корум-чурум үрээр чорук кончук эвээш, кем-херек үүлгедири ында-хааа болгулаар, оорланыр чорук барык чок, ажил чок кижилер турбаан. Ол ышкаш малчын, ажилчын аныктарже база доктаамал кичээнгейни са-лып, комсомолчу анык малчын-нарың, тудугжуларның, чолаа-чыларның слеттарын эрттирип, мурнакчыларны чурт иштинге, даштыкы чурттарже туристээр, аныктар төптеринге дыштаныр путевкалар, комсомолдуң Төп Комитединиң, обкомнуң, райком-нуң бедик шаңналдары — хөрек-демдектери, дипломнар, хүндү-демдектери-биле шаңнап-мак-тап, оларның хей-аьдын көдүрүп турдус.

Ынчангаш комсомолдуң Мөңгүн-Тайга райкомунуң ийги

секретарына беш чыл ажилдаан чылдарымны чүдөн артык үнелеп, комсомол мени кижизидип, хөй чүүлдерге өөретеннин ам-даа бодап, билип чор мен. Школачы, студент чылдарымда дыка пөрүк, ыядычал, хөй улус аразынче шоолуг кирбес чордум. Студент турумда эш-өөрүм мени номчулга залындан тып алыр турганнар. Комсомолдуң ачызында чон мурнунче үнүп, арным чазыгып, хөй эш-өөрлүг болуп, улуг ар-га-дуржулганы алдым. Ол үеде комсомолдуң Тыва обкомунуң бирги секретарына Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак, ийги секретарына Алдын-оол Каң-гаевич Канзай ажилдап чо-рааннар. Кижилерни улуг-бичии деп ылгавас, хүндүлээчел, биче сеткилдиг, кижизиг, шыңгыы не-гелделиг даргалар чүве. Олардан база хөйну өөренип алдым ийин.

Комсомолга ажилдап тур-гаш чер-чурт көөр база аас-кежиктиг болдум. Чөөн-Хемчиктин комсомол райкомунуң учет сектор эргелекчизи Долума Куулар-биле халас путевка-биле шаңнаткаш, Москва чоогунда Бүгү-эвилелдин аныктарының дыштанылга төвү «Елочкага» 1974 чылдың августа бир ай дыштандымыс. Ол-ла дыштанып тургаш, Москваның эң чараш, төөгүлүг черлеринге четтивис. Ылаңгыя Улус ажил-агыйының чедишкinnerиниң делгелгезин-ге (ВДНХ), Третьяковтуң галерея-зынга, Останкино телебашня-зынга барганывыс уттундурбас-тыр. Телебашняның бажында «алдын», «мөңгүн», «хүлер» үш ресторанның дал ортузунда «алдын» ресторанга бир шак иштинде аяар долганып кээрге, Кремль, «Украина» аалчылар бажыңы, М. В. Ломоносов аттыг күрүне университеди болгаш өске-даа эң бедик бажыңнар адыш иштинде дег оранчок адаанда чыдып каар, ынчан Москваны ылап-ла көрдүм деп кижизидип чорду.

Амгы үениң аныктарына, элээдилерге комсомол деп сөс, оон төөгүлүг ажил-херектери шоолуг-ла билдинмес хире. Ын-чангаш комсомолдуң дугайында башкылар, ада-иелер, кырган-ава, кырган-ачалар эки тайыл-бырлаар болза эки.

Хөй-хөй салгалдарның салым-чолунга уттундурбас бооп арткан ат-сураглыг аныктар организациязы — комсомолдуң 95 харлаан юбилейин таварыш-тыр эрткен XX чүс чылдың 70-80 чылдарының комсомолчу анык-тары — бөгүңгү хоочуннарга, комсомолга ажилдап чораан хөй санныг удуртукчуларга, эш-өөрүмге изиг байырымны чеди-рип, кадыкшылды, аас-кежикти, чедишкinnerни, ак орукту сет-килимниң ханызындан күзедим.

Кара-кыс ЧҮЛДҮМ,
1970-1975 чылдарда ком-
сомолдуң Мөңгүн-Тайга
райкомунуң ийги секретары,
күш-ажылдың хоочуну.

КОМСОМОЛДАН ХӨЙНҮ ӨӨРЕНДИМ

Ынчан 1976-1978 чылдар үези чүве. «Тоора-Хем» совхозтуң комсомол комите-диниң секретарына ажилдап тургаш, комсомолдуң Тожу райкомунуң бирги секретары Та-мара Анатольевна Парчин, ийги секретарь Оттук-оол Идамович Ондар, секретарь Мария Василь-евна Тамдын-оол олар-биле бир демниг бооп, аныктарны улуг ажил-херектерже эвилелдеп турдус. Ынчан «Тоора-Хем» совхозтуң комсомолчу аныкта-ры 100 ажып турганындан улуг күштү тургузуп турган.

Көк-Чар сүт-бараан фермазының эргелекчизи Ульяна Чапсын-маевна Бараан, Азас ортумак школазының башкызы Галина Игорьевна Кундан база бо оду-ругларның автору киришкенивис солун төөгү бооп арткан.

Ам бодап олурарымга 1970-1980 чылдарның аныктарының мөзү-шынар талазы-биле кижизидилгезинге комсомол кончук улуг ужур-дузалыг турган-дыр ийин.

1978 чылдың июль айда ко-жууннуң малчыннар Наадымы болуп эрткен. Наадымның ба-йырлыг хуралына СЭКП Тожу

1978 чыл. Индирде Владимир Амбаржи.

Ол үеде аныктар совхоз-туң сезон аайы-биле ажил-дарына, сиген белеткелинге эң идепкейлиг кирип, мал оолдаашкынының үезинде хөй, иви бригадаларына сакманчы-лаар ажилдардан чыда калбайн турган. Мурнакчы комсомолчу аныктардан ивижи Галина Булутовна Лопсан Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады болуп, күрүне ажил-херээнге кирип турду. Механизаторлар Дмитрий Кинеевич Кол «Күш-ажылчы алдар» ордениниң 3-кү чергезиниң, Валерий Мылдый-банович Бараан комсомолдуң Төп Комитединиң «Беш чыл-дың анык гвардейжизи» деп хөрек демдээниң эдилекчизи болганнар. Олар часкы-күскү чер ажилдарында база кышкы үеде малчын коданнарже мал чеми сөөртүп, уйгу-чыдын чок ажилдап турганын бо хүннерде сактып чоруур-дур мен.

Күскү үеде орай кезер но-гаан сиген ажаалдазынга суур-нуң кижизидип, аныктар, херээженнер, тудугжулар, аң-чылар бригадалары идепкейлиг кирип, аңаар сезон мур-нунда октябрь 20-25-ке чедир бүрүнү-биле ажаап дооскаш, сарааттааш, кажаалааш, хүлээ-дип келген. Бо чугула ажилга киришпээн кижизидип аңаарда мунар чарылар албас турганы солун. Ынчангаш совхозтуң аңчылары кончук идепкейлиг, хей-аьттыг ажилдаар турган. Ынчан но-гаан сиген ажаалдазы-ның үезинде комсомолчу аныктар бригадазын бодум баштап, чыл санында 700-800 тоннаны совхозка белеткеп берип турдус. Комсомолдуң хөй-хөй ажил-херектеринге, оон иштинде Тываның XVIII комсо-мол конференциязынга делегат кылдыр «Тоора-Хем» совхозтуң

райкомунуң бирги секретары С.К. Орус-оол, ажил-агыйлар аразында шилчир Кызыл тукту «Тоора-Хем» совхозтуң директо-ру В.Б. Бадаага, партком секре-тары А.Д. Кашакка, профэвилел даргазы К.Л. Достай-оолга бол-гаш комсомол комитединиң се-кретары В.А. Амбаржиге байыр-лыг байдалга тывысканын ам-даа сактып чор мен. Кожууннуң Наа-дымынга спортчу маргылдаалар хол бөмбүү, баскетболга база-ла «Тоора-Хем» совхозтуң төвү Адыр-Кежиг суурнуң аныктары чемпионнап, агитбригадалар көрүлдезинге база тиилелгени чедип алганывыс уттундурбас.

Суурнуң аныктары сиген-ширбиил белеткелиниң үелерин-де, кышкы үелерде ивижилерге, фермаларга, малчын коданнарга лекция-беседаларны кылып, орук кожуунда берге болгаш аьттыг, шапактыг, хемелиг ивижилерниң ырак-узак коданнарынга чедип, кино, концерттерни көргүзүп турдус.

Комсомол ажил-агыйга өөре-ниримге улаштыр кожууннуң удуртур ажилдарына ижигип ажилдаарымга кончук улуг ужур-дузалыг болганын демдеглес ар-гам чок.

Мээң үе-чергем, 70-80 чыл-дарның комсомолчуларының амыдыралының келир үезинге күрүне улуг кичээнгейни салып турган. Ол үе эрткен, ажы-төлдүн чаагай келир үезин тургузуп алыры чүгле боттан дорт хамаар-жыр үеде келгенивис берге-даа, солун-даа-дыр.

Ынчангаш комсомолдуң 95 чыл оюн таварыштыр кады ажил-дап чораан эш-өөрүмге, ол үениң комсомолчуларына изиг байыр-ны чедирип тур мен.

Владимир АМБАРЖИ,
комсомолдуң болгаш күш-
ажылдың хоочуну.

Ном дою

Чаа номнуң баштайгы таныштырылгасындан

Эрткен пятницада Тыва Республиканың Национал музейинге ном доюнуң байырлалына улус-чон арбын чыылган. Хөй чылдарда республиканың школаларына башкылап ажылдаан күш-ажылдың хоочуну Валерий Кара-оол «Ыдык күштүг Будда Бурган» деп номну чырыкче үндүргөш, чаа номнуң дой байырлалынче чонун чалаан. Музейниң бичии сценалыг хуралдаар залына чон хостуг олут чок кылдыр чыылган. Байырлыг ужуражылганы музейниң хоочун ажылдакчызы Л.К.Базыр башкарыкчылап эрттирген.

Ханада аскан экранга номда кирген төөгүлүг болушкуннарның чуруун көргүзүп турда, автор сөс ал, номнуң бижиттинген төөгүзү-биле таныштырган.

— Хөй чүве-даа чугаалавас мен, чонум, шажын-чүдүлгевисти эгидип, ооң өөредиин ажы-төл эдерип, дүрүмнерин ыдыктап сагып чоруур болза, чуртувустуң келир үези, ооң сайзыралы шапкын болур дээн күзел-бодал-биле бо ажылды эгелзэн мен. Өг-бүлөм, чонум-биле сүмележи, оларның дузазы-биле ажылдаарымга чиик-даа, берге-даа боор чорду. Ылаңгыя аныяк-өскенге дыка ажыктыг болур боор дээрзинге бүзүрээрдир мен. Силерниң хөй кезинер бо чаа номну номчаан боор деп идегеп ор мен, силерниң үнелелиңерни, чагыг-сөзүңерни дыңнаксаар-дыр мен. Чыгылып келгениңер дээш сеткилим ханызындан өөрүп тур мен — деп, Валерий Ховалыгович допчу чугаазын доозуп кагды.

Улаштыр Анай Балчыровна Кара-оол сөс алгаш, «Будда Бурганның оттуушкуну» фондунун тургустунган төөгүзү-биле, ооң баштайгы кезигүннери-биле чорудуп эгелзэн ажылының дугайында сактып чугаалаан. Фондунун ажылының бут кырынга

быжыгып турарына бир-ле дугаарында Кызыл кожуунун административизы улуг деткимчени көргүскенин онзалал демдегеп, ынчангы кожуун чагыргазының даргазы турган В.Т.Хеймер-оолга, кожуунун херэеженнер чөвүлелиниң даргазы турган И.Ш.Очурга, фондунун удуртукчузу Э.Х.Меңниг-оолга өөрүп четтиргенин ол илереткен.

«Будда Бурганның оттуушкуну» фондунун кезигүннери чоорту немешсе-немешсе, 27 кижиге четкен. Олар, шынап-ла, улуг ажылды кылганын билип алдывыс. Школалар, кожууннарже үнүүшкүннерни органиастап, шажын-чүдүлгениң төөгүзү, ооң чонун сагыш-сеткил культуразын бедидеринге улуг ролжун суртаалдап, лекция-беседаларны номчуп, ачы-буян марафонун эрттирген болдулар. Ылаңгыя Таңды, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Сүт-Хөл, Кызыл кожууннарның чагырга даргаларына өөрүп четтиргенин илереткен. Өске кожууннарже үнүүшкүннерни ам уламчылаар деп турар.

Чаа-Хөлде Сүме-Бели даанда Авыда Бурганны көжүрер улуг ажылга фондунун кезигүннери ак сеткилди-биле киришкенин, ам-даа оларның мурнунда улуг сорулгалар туруп турарын (олче

чедер орукту септеп кылып, Бурган бедик хая кырында болганындан чүдүп-тейлеп четкен чонга таарымчалыг кылдыр бедик чаданы кылыры, өргүл савазын тургузары, херим-кажааны кылыры) тайылбырлааш, бо бүгү ажылга чонун киржилгези, дуза-деткимчези чугула херек дээрзин Анай Балчыровна тайылбырлаан.

РФ-тиң Коммунист партиясының Тывада салбырының удуртукчузу Н.И.Белков Анай база Валерий Кара-оолдарга байырлыг байдалга Токаның 100 харлаанынга тураскааткан юбилей медальдарын тыпсып, оларның кылып турары буянныг үүлө-херээн бедии-биле үнелештир, быжыг кадыкшылды, чедишкенин күззэн.

Тываның ном үндүрер черинин директору А.О.Хертек чаа номнуң чырыкче үнген төөгүзүн чугаалап, көөрге чараш ном, а ооң артында эскертинмес хөй кара ажыл кылдынганын тайылбырлаан. Автор-биле демнежи тургаш, чырыкче үндүрген номунга хөй чон бедик үнелелди берип турарына өөрүп, Валерий Ховалыговичке моон соңгаар-даа чогадыкчы чедишкенин күзевештир, ном үндүрер черниң чырыкче парлаан шажын-чүдүлгедугайында чаа номнарын ол белекке берген.

Авторнун мөгейкичелери чонга ажык-дузазы улуг номну чырыкче үндүргени дээш Валерий Ховалыговичке өөрүп четтиргенин илередип, сагыш-сеткилинден чылыг сөстөрүн чугаалап, суй белектерин сөңзэн. Фондунун ажылы улам быжыгып,

«Чоннуң караа — Бурган Башкының караа ол».

Бурунгу судурдан.

«Будда Бурганның оттуушкуну» фондунун кезигүннери Ирина Очур, Анай, Валерий Кара-оолдар.

мурнунда салдынган сорулгаларын чедип алырынга өмөк-дөмөк болзун дээш акша-төгериин салып, «далайга дамзы дуза» дижири дег, деткимчени көргүскен. Чоннуң ынак ыраажылары Айдысмаа, Игорь Көшкендейлер болгаш Р.Кенденбиль аттыг салым-чаянныг уругларның уран чүүл школазының башкызы, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы В.Ч.Кууларның баян клазының өөреникчилери чыылганнарга аян туткан. Автор аалчыларына чаа номун белекке берип, кожууннар болгаш школалар библиотекаларына база сөңзэн.

«Будда Бурганның оттуушкуну» фондунун буянныг үүлө-херээ уламчылаар дээрзинге өөрүш-

күзүн илередип, байыр келгеннерин аразында хүр келдиг хоочуннар И.Ш.О. Ч.С.Айыр-Санаа, хөй чылда Кызылдың № 9 школазы директору болуп ажылдаан сурагы башкы В.Ө.Төмүр-ТР-ниң культуру тураскаат камгалаар албанының удуртукчузу У.П.Бичелдей, Улуг-кожуун чагыргазының дарга М.К.Анай-оол болгаш өскө даа деткимчени көргүзүшкү аазаан.

Ном доюнуң байырлаагы чаа-сооттуг, ырлыг-шоор-амдангы аш-чемниг шайышкын-биле доозулган.

Светлана БАЛЧ
Михаил КУУЛАРНЫҢ ты
тырган чуруу.

ЧОНГА СӨҢНЭЭН

суг-биле шыптыгана-даа болза, бисти эскерип үнелзэн дээш кадагалаттынып келген Ыдыктыг Будда Бурганывыстың Сүме-Бели даанда хаяда чуруунуң хоолгазын чаартып, Валерий Ховалыгович Кара-оол, Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей, Эрес-оол Ховалыгович Меңниг-оол оларга баштаткан «Авыда Бурганның оттуушкуну» деп ачы-буян фондуну тураскаалды, чаа куйну тыва чонувустуң материалдыг деткимчези-биле катап тургускан болгай. Леонид Уржуктуң удуртулгасы-биле тыва чурукчулар тураскаалды кончуг таптыг кылганнар. Ол канчаар-даа аажок үнелиг ажылга киржи, ооң төөгүзүн чонга тайылбырлап чедирер талазы-биле эртем-публицист чүүлдерни бижип, чыып, ном кылдыр тургускан Валерий Ховалыгович Кара-оолдун ажылын үнелеп демдеглевес аргажок.

Номнуң бирги кеззэнде ол тураскаалдың тайылбыры болур ажыктыг болгаш солун чүүлдер чыгдынган. Ылаңгыя Р.Д. Лудуптуң чүүлүнде «Ол тураскаалда кайы бурганның дүрзүзүл?»

деп үе-шагның тургузуп келген айтырыгы тода тайылбырлаттыган — Будда Шакьямуни бе азы Будда Амитабха (Авыда бурган) бе? Тыва Республиканың тураскаалдар камгалаар албанының удуртукчузу У.П. Бичелдейниң болгаш ТГШИ-ниң удуртулганың даалгазы-биле бижзэн шинчилелинде Роман Дамдынович ол Будда Бурганның чурук-дүрзүлерин кылып тускай дүрүмнерни өөренип көрүп, оларның өңүн, олудунуң, мудраларының аянын ылгап тургаш, ол Авыда Будда Бурган-дыр дээрзин тодараткан.

Номнуң ийиги кеззэнде делегейниң үш улуг шажын-чүдүлгелериниң бирээзи — буддизмниң өөредииниң дугайында, Тывага ооң сайзыралының дугайында чүүлдер кирген. Ол болза Чырыткылыг 14-кү Далай-Ламаның чаа чүс чылга тураскааткан чагыглары база бистиң Тывавыстың чонун хөй чылдар дургузунда өөредип, шын орукче углап чоруур башкывыс Геше Джампа Тинлейниң «Аас-кежикти канчаар чедип алырыл азы хүн бүрүнүң амыдыралына

өөредиг-дхармага» хамааржыр 41 сургаалы — бо башкылары-выстың үнелеп четпес сөстөрүн чонга тыва дылда бараалгаткан.

Дараазында Николай Кууларның очулдурганы Будда Шакьямуниң мерген угаадыглары база чонга чугула херек: бодамчалыг болурунун дугайында, мерген угаанныглар дугайында, мелегейлер дугайында, бак чүве дугайында, кеземче дугайында, килең дугайында, орук дугайында дээш, оон-даа өске Будданың мерген угаадыглары кирген.

Сарыг шажынны өг-бүлөгө сагырының талазы-биле езу-чаңчылдар Чоптун-оол Чочагарның очулгазы-биле кирген. Бо чүүл аңгы ном кылдыр үнген-даа болза, чонга катап тайылбырлап, чүдүкчүлерниң кичээнгейинге чедирери албан чугула.

Сарыг шажынның өөредиинден «Он кара нүгүлдүг үүледен адырлыры» деп чүүлдү фондунун директору Э.Х.Меңниг-оол белеткзэн.

Номнуң үшкү кеззэнче Тываның ховар кижилери — хелиң башкылар, хамнар, салым-чаянныг кижилер дугайында сак-

тыышкыннар, төөгүлүг чугула база Тываның ыдыктыг чериниң дугайында янзы-бичилдер парлааттыг. Валерий Ховалыговичиниң эрткен чылда сурагжаан Чаа-Хөл чуула, хамнарының дугайында ийи чүүлү солун болгаш ончирни ээлеп турар. Нинтизи-чаа номда аңгы-аңгы улустун бичи үжөн ажыг өөредиглиг болсолун, чоннуң төөгүзүнге аңгы-аңгы материалдар кирген.

Тыва чон салгалдан чыггал дамчып, шажын-чүдүлгелер эгээртинмес байлаан ажы-чорзун дээш сагыш аарып, ажылды кылып чорудуп турар хүндүлүг Валерий Ховалыгович Кара-оолга четтиргенин истиретпишаан, тыва чон бо үнген номну чогумчалыг үнелээр бол деп идегээр-дир мен.

Шагның шаандан дээди чырык алыс шаңы чүткүп чорутуру Сагыш-сеткил ханызын дөңгөзүп чүткүп чорутуру Деңгер-Дээрниң ажы-төүлү тыва чон Тендиш дивейн, бурунгаар чүткүп чорутуру

Людмила МИХАИЛ
ТГШИ-нин эр
ажылдакчы

2013 чылда күш-ажылдың хоочуну В.Х. Кара-оолдун чыып тургусканы «Ыдык күштүг Будда Бурган» деп тыва чоннуң амыдыралына ужур-уткалыг чаа ном чырыкче үнген.

Кандыг-даа чоннуң сагыш-сеткил культуразының эртинелерин кадагалап, чонга чедирериниң талазы-биле ажыл-чорудулга — белең эвес, хөй күш, хөй үе негетинер ажыл. 6-8 вектерде оюп сиилбзэн, муң оранчок ажыг чылдар дургузунда чиде бербейн, бистиң үевиске чедир

Оруу ак-ла болзунам!

Эскертинмес иштиң кижилери

Н. Төртөн-оол өңүү-биле Бай-Тайганың Кара-Хөл тайгазында.

Ажыл-амыдыралын, чедирип чоруур ачы-азын, мөзү-бүдүжүн анык-өскөн үлегерге ап тур эр кижилер, адаалар амыста барынга чор-доланыр бис. Ындыглар-ын бирээзинге Николай Күжүгетович Төртөн-оол ааржыр.

Дөзү тоолзуг, чараш хол чурттуг, чыткан хой сплас, топтуг-томаанныг Николай Күжүгетович-чону, эш-өөрү хүндүлээр. Чонун эңерелдиг эжи, өлүнүң идегелдиг адазы, старының ынак кырган-апарза-даа, аныаксыг, да дурт-сыны безин хөнү, шимченгир, ам-даа биле харылзаазы быжыг өени херечилеп турар.

Николай Төртөн-оол — Кы-ан автоорук техникумун-ан, инженер эртемниг. ажилчы базымын «Тээли»-унга инженерлеп эгелээн. чылдарда кожуунун ажилга хаара тудар төвү-ааачызы болуп ажилдап. Ажилының аайы-биле-нүн бүгү сумуларын ке-коллективиниң кежигүн-биле чонга ачы-дузазын-н чоруур.

Августын 27-де, авто-от ажилдакчыларының

хүнүнде, Николай Күжүгетович-нин ажилдап чоруур эш-өөрү оон дугайында чылыг, чымчак сестерин чугаалал, «Шын» солунну таварыштыр изиг байыр чедирерин дилеп турдулар.

Чолаачы — кижилерге ба-раан боор бедик харысалганы, культураны негээр ажил. Шыны херек, кым серт-бурт аажы-чаң-ныг, арыг-силиг эвес, таакпы чытталып чоруур, аксы-сөзү ойда-кайда чолаачыларның ма-шиназынга олуруксаар боор.

Чонну ажилга хаара тудар төптүң специалистериниң каш сестеринден-не Николай Күжү-гетовичиниң ажилын кайы хире үнелеп турары билдине бээр: Күжүгетовичиниң ажилчын олуду (машиназы) кезээде арыг-силиг, ажилдың хүн чурумун ол сагып чаңчыккан, сагыш чоаачал, эви-лең бүдүш-чаңныг, Чолаачызы дыка идегелдиг, ырак оруктар чоруурда машиназын ыак хынал алып, аныак специалистер дээш ада сеткили-биле сагыш чоаап, арга-сүмени-даа бээр, хыйланып, кандыг-бир чүүл дээш ажинып чораанын киж черле дыңнаас.

Көөрге-ле эскет чок, ын-чалза-даа чолаачының ажилы кижилерге эки хамаарылгадан аңгыда, кадыкшыл, амы-тын дээш харысалганы онаап ту-рар болганда, ажилыга эң-не бедик мергежилдиг болурун не-

гээр болгай. Ынчангаш хоочун чолаачыга ам-даа холу дыңзыг, каң дег кадыкшылдыг болурун, ажил-ижинге, амыдырал-чурт-талгазынга чедишкенин, аас-кежиктиг болурун күзээр-дир мен.

Ажыл-агыы чедишкенин кижиниң өг-бүлөзи база че-дишкенин болур дээрзи чажыт эвес. Николай Күжүгетовичиниң өөнүң ишти Светлана Салча-овна — кожуун эмнелгезиниң ажил-агы эргелекчизи. Оон ду-гайында коллективинде эш-өөрү улуг хүндүткел-биле чугаалаар: ажил-агы эргелекчилеп, улуг коллектив удуртур нарын, берге ажилга Светлана Төртөн-оол эр кижилерден дудак чок, кыштың соогу, чайның изии дивейн, эки үре-түңнелдиг ажилдап чоруур. Ылаңгыя кышкы үеде одалга системазының батареялары доңуп турар үеде ону доңурбас дээш, ай иштинде-даа бажың-балгадының бараанын көрбейн, каш хондур уйгу-дыш чок ажил-дап тургаш, айыыл болдурбайн, чедер-четпестерин эдип ал турар. Ажы-төлүнүң адазы уругларын черле түрөтпес дээрзинге бүзү-релдиг болгаш ындыг.

Николай биле Светлана Төртөн-оолдар — кады 36 чыл чурттааш, 4 уругну өстүрүп кижиткеш, эртем-билигге чедирип каан үлегерлиг ада-ие. Улуг кызы

Айланазы — кожуун эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырының дуржулагалыг эмчи сестразы, улуг оглу Адыгжы — сайгар-лыкчы, такси-биле чонун аргыштырып ажилдап турар. Чойганазы — юрист эртемниг, Кызыл кожуун судунда чаа-ла күш-ажылчы базымын эгелеп чо-руур, хеймер оглу Ай-Хаан — Тываның күрүне университе-диниң студентизи.

Төртөн-оолдарның өг-бү-лөзи дөргүл-төрөлдөриниң өскүс

арткан уругларын база бут кы-рынга тургузуп, чуртталганың делгем оруунче үдеп чоруурлар. Өстүрүп каан кызы Чодураа күрүне университетиниң 4-кү курузунда өөренип турар.

Ада-өгбелериниң шаг-төөгү-ден ажилдап келген мал, чер ажилындан база халбактанып, эт, сүт, ногаа аймаа-биле бот-тарын четчир кылдыр хандырты-нып, артыкшылдыг төрөл чону-биле үлежип чурттап чоруурлар.

Эртен эрте 7 шак ажа дүжүп чорда Тээли суурнуң шөл тала-зындан төпче углай назы-хары

50 ажа дүжүп чоруур, шилге-дек дурт-сынның, аныаксыг эр киж дүрген-дүрген базыптар. Ол кожуунун бир төлөптиг чурттакчызы — Николай Күжү-гетович Төртөн-оол-дур. Чаңгыс чер-чурттуглары ону эки таныыр болгаш, амырлажып-мендилежип өөрүүр.

Чолаачылар хүнүнде аңаа аас-кежикти күзээн хөй кижилерге катчып, Николай Күжү-гетовичиге ак орукту йөрээп каалы.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

«Спортту — бажыңнар чанынче»

ЧАА СПОРТ ШӨЛҮ

«Спортту — бажың-чанынче» губернатор Левилелин боттанды-сорулга-биле Чаа-Хөл куунуң төвү Чаа-Хөл узунда туттунган база спортчу шөлчүгешти-рылы-биле ажиткан.

Шөлчүгешти суурнуң Сот-лександр болгаш Салчак-тыг кудумчуларының бел-ден ырак эвесте төп черде-аңаа чон чыгырынга таарымчалыг, ниити шөлү-к.м. Төлөвилелдин кол-дырыкчызы — Чаа-Хөл-нүн аныктар болгаш ажилын харылап турар-лист Артыш Алдын-оол-уван баштаан аныктар-ргустунган бөлүк. Чаа-ажуунуң бюджетинден-ледди боттандырынга-и-биле 38 000 акша-ген.

Спорт шөлүнүн төлөвилели-р көрдүнгени болза, ук-шөлчүгеш кышкы үеде-ның хоккей ойнаарында-чалыын барымдаалап, шөлү ноябрь ортан үезин-ээр дош-биле шывары-ттыган. Чайгы үеде ол-ла-ешке волейбол, баскет-бол шөлдери ажилдаар.-гыда мында күш-дамыр-адыры-биле кылдыган-тика дериг-херекселде-л бөмбүү, бут бөмбүү, бол ойнаар шөлчүгештер

бары школачыларга-даа, аныак-өскенге-даа, суурнуң чурттакчы-чонунга-даа кончуг таарымча-лыын демдеглес аргажок.

Суурнуң чурттакчыларының үрде манаан шөлчүгешиниң ажи-дышыкынынга Чаа-Хөл кожуун-нун чагыргазының даргазының албан-хүлээлгезин күүседип турар С.М.Сарбакай, Чазак Даргазы-ның кожуунда бүрүн эргелиг-төлээзи У.Н.Седилбей, Чаа-Хөл кожуунуң баштыңы О.Д. Мон-гуш, Чаа-Хөл кожуунуң культу-ра болгаш уран чүүл эргелелиниң даргазы С.К. Дугар-Сюрюн идеп-кейжи киришкеннер. Кожуунуң өөрөдилге эргелелиниң даргазы А.М. Бавуунуң эгелээшкени-биле эрткен элээди оолдар аразында мини-футбол оюну онза, чараш, көрүштүг болган. Кол судья Владимир Хемер-оолович Дон-гурак командаларны билдилг удуртуп, аныак-өскенниң спортка хандыкшырынче сагыш салып чоруур тренер-башкы маргыл-дааны удуртуп эрттиргени солун болган. Ниитизи-биле хемчег-солун болгаш чогумчалыг кылдыр эрткен.

Чаа-Хөл кожуунуң суурла-рында амгы үеде волейболдун 7, баскетболдун — 3, футболдун — 3, хоккейниң 2 шөлү бар. Спорт шөлдериң чаартыр дернир, чаа спортчу шөлдериң немей тудар талазы-биле ажил чоруп турар.

Чаа-Хөл кожуунуң чагыргазының дыңнады.

«Тыва ХХ чүс чылдың эгези: өскерилгелерниң үези»

Үнелин, онзагайын барымдаалаар

Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг нацио-нал музейиниң эгелекчи саналы-биле «Тыва ХХ чүс чылдың эгези: өскерил-гелерниң үези» деп Тыва Республиканың Чазааның чарлааны республика кон-курузунуң түңнелдерин бо-хүннерде үндүрүп турар.

Музейниң эртем-методиктиг чөвүлели директорнуң эртем талазы-биле оралакчызы, төөгү эртемнериниң кандидады Анна Дыртык-оолдун удуртулгазы-биле тиелекчилерни илередир дээш конкурска кириген ажилдарны хынамчалыг сайгарып көрүп турар.

Конкурска киришкеннер ни-тизи-биле солун, ховар экспо-наттарны киригенинден оларның кайызы-даа шаңнал-макталга төлөптиг бооп болурун демдег-лээри чугула.

Конкурстуң «Онзагай экспо-нат» деп номинациязын түңнээр-де оон ховарын, кадагалатты-нып артканын, эртем-шинчилел ажилдарын чорутканын өөренип көрүп турар. Бо номинацияга Чербининиң көдээ библиотеказы-ның библиотекары Александра Березкинаның «Паспорт — чурттап болурунун чөлшээрели» бээр («Черби суурнуң төөгүзү» деп музей экспозициязы база кирип турар), Кызылдың №5 гимназиязының 9 «д» класының өөреникчизи Меңги Хорлуунун «Конгажыгаш» база Кызыл

хоорайдан Снежана Монгуштуң база Олег Санданның Амери-кага бүдүрген «Сиген кезер херексел» деп экспонаттары эң онзагай диртип, үнеледип турар.

«Музей экспозициязы» деп номинацияда Сосновка ортумак школазының чурт-шинчилел музейиниң удуртукчузу Наталья Монгуштуң «Сосновка суурнуң төөгүзү», Кызыл-Мажалыктың №2 ортумак школазының музе-йиниң киригени (удуртукчузу Ч. Х. Монгуш) «Дарганнаар ажил — тываларның эң-не хүн-дүлүг ус ажилы», Дус-Даг орту-мак школазының С. А. Сары-оол аттыг чогаал-чурт-шинчилел музейиниң «Олар бистиң суурнуң баштайгылары болган» деп му-зей экспозицияларын эки деп демдеглээн.

Музейниң эртем-методиктиг чөвүлели ол ышкаш үнелиг деп санадып турар экспонаттарга болгаш экспозицияларга дараа-зында номинацияларны немей кириерин саналдап турар.

«Дилээшкенин-шинчилел ажи-лын чорутканы дээш» деп но-минацияга Чыргалаңды орту-мак школазының төөгү-чурт-шинчилел музейиниң эргелек-чизи У. Эртинениң бичии уруг кавайын, Элегес-Аксы ортумак школазының чурт-шинчилел музейиниң удуртукчузу И. Ба-йырың Цвиккауда «Вольф» фирманың бүдүрүп үндүргени шахтер кижиниң лампазын, Сол-чур ортумак школазының физика

башкызы Л. Монгуштуң «Зин-гер» деп даараныр машинаның төөгүзүн шинчилээни дээш бедик үнелелди берип турар.

«Төрээн чуртун суртаалдааны дээш» деп номинацияга Таңды кожуунуң Владимировкадан Ч. Ондарның «Владимировка суурнуң төөгүзү» деп музей экс-позициязы, Баян-Тала ортумак школазының Соруктуг-Маадыр Куулар Лопсан аттыг төөгү-чурт-шинчилел музейиниң «Маадыр-ларның истери» деп онзагай экспонады мактадып турар.

«Төөгү-культура салгалын онза чугулалап турары дээш» деп номинацияга Тоора-Хем ортумак школазының чурт-шинчилел музейиниң, «Орус улустуң эт-херекселдин чыырын органиастааны дээш» деп номи-нацияга Сарыг-Септен Л. Лагба-ның кылып чоруткан ажилы эки деп демдеглеткен.

Музейниң эртем-методиктиг чөвүлели Каа-Хем кожуун бо конкурска эң идепкейлиг ки-ришкенин онзалап демдеглетип, орус улустуң культуразынга, эт-херекселинге хамаарышкан эки экспонаттарны шилээш, доктаа-мал делгелгени органиастаарын сүмелеп турар.

«Тыва ХХ чүс чылдың эгези: өскерилгелерниң үези» деп рес-публика конкурзузунуң төңчү түңнелдерин Тыва Республика-ның Чазаанда тургускан тускай жюри үндүрер.

Адыгжы СААЯ.

Байыр чедиришкннери

Бистиң эргим, хүндүлүг ававыс Марина Даш-ооловна ЭНЕ-БИЖИНИҢ октябрь 28-те төрүттүнгөн хүнү. Ынак ававыска байырлалы таварыштыр быжыг кадыкшылды илередип, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Ай-хүн чыраан өлчөйлиг бо өртемчейде,
Авыралдыг бурган чаян хүннерде Аас-кежик, кадыкшылды,
өөрүшкүнү
Алгал тур бис, йөрзеп тур бис.
Ажыл дээнде олут орбас,
Амыр-дыш чок ававысты
Аарыг-аржык оюл эртсин,
Алыс боду хөглүг чорзун!

Оолдары, кензэттери, уруу, күдээзи, уйнуктарындан.

Бистиң эргим ававыс, уйнуктарының кырган-авазы Екатерина Баламевна МОНГУШ бо хүннерде 65 харлаан. Ававыс хөй чылдар иштинде Хорум-Даг суурнуң «Хүнчүгөш» аттыг уруглар садына эргелекчилеп, эки ажылы дээш шаңнал-макталдыг ажылдап чораан.

Ававыска каң дег быжыг кадыкшылды, узун назынны, аас-кежикти, ам-даа бистиң ававыска хөй-хөй чылдар иштинде чоруурун күздөдүс.

Айым биле хүнүм ышкаш,
Айдың чырык чүве-ле чок.
Авам биле ачам ышкаш,
Авыралдыг улус-ла чок.

Айым чырык турза-даа-ла,
Алдын хүнге кайын чедер.
Акы-дуңма турза-даа-ла,
Авайымга кайын чедер.

Хүндүткел-биле, ажы-төлү, уйнуктары.

МӨӨРЕЙ БОЛУР

Россия Федерациязының Конституциязын хүлээп алганындан бээр 20 чылын демдеглээринге дүүштүр Тыва Республика талазы-биле Юристер ассоциациязы Тыва Республикага «2013 чылдың эң эки юризи» мөөрейни эрттирер. Мөөрейни эрттирериниң негелделерин болгаш чурумун Тыва Республиканың Конституция судунуң сайтызында айыткан.

Меховая королева

1 и 2 ноября.
2013г.
с 9-18ч. в ДК
г. Ак-Довурак.

ЯРМАРКА МЕХОВЫХ ИЗДЕЛИЙ

Нутрия, норка, мутон Пуховики, головные уборы

Огромный выбор осенних курточек от производителя!

РАССРОЧКА И КРЕДИТ

07310 01000 0000 0000 0000 0000 0000 0000 0000 0000

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдистер—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7069. Чагыг 126. Номериң парлаалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Ондар Саян-оол Дамдын-ооловича** №632 от 02.10.2013г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:1202003:154, расположенного по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Ак-Даш в местечке Чолдак-Буга, общей площадью 49907+1396кв.м., в аренду на 49 (сорок девять) лет под башню из категории земель сельскохозяйственного назначения.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д.16, конт. телефон 83944521146.

Главный специалист администрации Сут-Хольского кожууна по имущественным и земельным отношениям **Ч. МОНГУШ.**

В администрацию муниципального района Хольский кожуун поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Бойду Шолбан Ооржаковича** №676 от 22.10.2013г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:040102: расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-ул. Хемчик, д. 9, общей площадью 1043+1+1кв.м. в аренду на 3 (три) года для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Б. д.16, конт. телефон 83944521146.

Главный специалист администрации Сут-Хольского кожууна по имущественным и земельным отношениям **Ч. МОНГУШ.**

Чарлалдар

2013ч. ноябрь 16-17-де Кызыл кожууннуң Сукпак суму-зунга ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы **Михаил Айыжының** шаңналы дээш «Эрткен үе хөгжүм ыры эгээртинмес байлаавыс-тыр» деп республика чергелиг 60-70-80ч. ырыларынга мөөрей болур. Киржикчилер 2 аңгы хевирге ыры күүседир: 1 ыры 60-70-80ч. ырызы (орус, тыва, даштыкы), 1 ыры Михаил Айыжының репертуарындан ыры болур. Киржикчилерниң харназыны 20 хардан өрү. **Эгелээри** 10 ш. СЦК Сукпак.

Дадывыры 600р.

Харылзажыр телефоннар: 89233809412, 89235557202, 89233880847

* * *

Чадаана хоорайның Комарова кудумчузу, бажың №1-де Дус-Даг дузун акшага садып база инек, хой, өшкү кежинге орнап турар. Кештер чаа болгаш эки шынарлыг дүрүп каан болур. Кызылда база дусту акшага садып турар. Харылзажыр телефон: 8-923-268-82-58.

* * *

Продам автомобиль **УАЗ-буханка** 2013 г.в., двигатель 409, инжектор, ГУР, АБС, дилерский, пробег до 1000. 480 т.р. + торг. Тел. 8-923-386-04-71.

* * *

Спутнике 12 дугаар линияда дарый бажың садып турар!

Харылзажыр телефоннары: 8-923-261-2248; 8-923-388-55-33.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Об итогах публичных слушаний, проводившихся 24 сентября 2013 года в администрации г. Чадан по вопросу Монгуш Д-С.С.-С.

Рассмотрев итоги публичных слушаний, состоявшихся 24 сентября 2013 г. в администрации городского поселения город Чадан по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего Монгуш Д-С.С.-С., расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Монгуш Бурбу, кв. 2.

постановляю

1. Утвердить прилагаемый протокол публичных слушаний, состоявшихся 24.09.2013г. заключение публичных слушаний по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Монгуш Бурбу, д. 50, кв. 2 с кадастровым номером 17:03:0601150:276, площадью 344 кв.м., категория земель: земли населенных пунктов, индивидуального жилищного строительства» «под приусадебный участок».

2. Контроль над исполнением данного постановления оставляю собой.

Председатель администрации городского поселения город Чадан. **Ондар**

Рассмотрев итоги публичных слушаний, состоявшихся 24 сентября 2013 г. в администрации городского поселения город Чадан по вопросу об изменении вида разрешенного использования земельного участка, принадлежащего Монгуш Д-С.С.-С., в соответствии с Градостроительным кодексом РФ, рательным Законом от 06.10. 2003 г. №131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации»,

постановляю

Разрешить изменить вид разрешенного использования следующего земельного участка с кадастровым номером 17:03:0601150:276, площадью 344 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Дзун-Хемчикский район, г. Чадан, ул. Монгуш Бурбу, д. 50, кв. 2. категория земель: земли населенных пунктов «для индивидуального жилищного строительства» «приусадебный участок».

— Монгуш Д-С.С.-С., обратиться в филиал ФГБУ «ФКП Росреестра» по РТ, Западный отдел Росреестра по РТ для внесения соответствующих изменений в государственный кадастр недвижимости и правоустанавливающие документы на земельный участок.

— обеспечить использование земельного участка в соответствии с разрешенным использованием, указанным в п. 1 настоящего постановления.

3. Контроль над исполнением данного постановления оставляю за собой.

Председатель администрации городского поселения город Чадан. **Ондар**

Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазының даргазы, коллегавы **Алексей Ооржакович ОЧУР-ООЛДУҢ**

чырык өртемчейден чарлып чорутканы-биле холбаш ханы кажыыдалын ооң өг-бүлезинге болгаш төрөлдөр илергейлеп, эгиттинмес чидиригн оларның-биле үлөжүп бис.

Мога-шылаг чок, ажылгыр, чонунга звилен-ээлдек, зааргак болгаш төлөптиг коллегавыстың дугайында чырык кылыг тураскаал бистиң чүректеривиске кезээ мөңгезин-бис артар.

Өвүр кожуун чагыргазының администрациясы

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанчы Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те буруткээн. Херекчелдиг дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылар диннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.